

Boj proti epidemickým nákazám v prvním roce osvobození.*)

Prof. dr. F. PATOČKA a doc. dr. K. RAŠKA.

V našich zemích se odehrávala poslední fáze války v Evropě a byli jsme proto ohroženi epidemickými nákazami trojím způsobem:

Především statisíce uprchlíků německých, tisíce maďarských a jiných, přehajících před postupující Rudou armádou v posledních dnech války, uchýlilo se na naše území a zavleklo k nám různé nákazy.

Druhým nebezpečím byly statisíce našich i cizích repatriantů, vracejících se ze zamořených koncentračních a pracovních táborů z Německa do vlasti. Na štěstí vraceli se pomalu a postupně tak, jak to dovolily dopravní prostředky, nebo, pokud přicházeli z oblasti, kde se už uplatnila organizace spojeneckých orgánů, již po splnění zdravotnických předpokladů.

I v tomto případě byla naše zdravotní služba v úzké spolupráci s repatriačním úřadem min. ochrany práce a soc. péče dobře připravena. Byla zřízena síť záchytných zdravotních stanic, umístěných zejména v pohraničí, a ta, podporována vysokým stupněm smyslu pro osobní čistotu a hygienu u českých repatriantů, umožnila včasné podchycení všech onemocnělých a zavšivených.

Ovšem dlouhodobé a trvalé škody způsobené na zdraví našich lidí vězněním a nucenou prací budou ještě dlouho zaměstnávat naše lékaře i ústavy a nemohou být ničím odčiněny.

---

*) Ve svém sdělení se zabýváme pouze Čechami a zemí Moravskoslezskou.

Třetí, a jak se později ukázalo, největší nebezpečí hrozilo našemu národu po stránce zdravotní z koncentračních táborů v Terezíně. Bylo to proto, že v těchto koncentračních táborech vzplanuly velké epidemie skvrnitého tyfu a jiných nebezpečných nákaz právě v době květnové revoluce, kdy obnovovaný čs. státní aparát neměl ještě dosti prostředků, aby včas a účinně zasáhl.

Terezínské koncentrační tábory sestávaly v podstatě ze tří samostatných a od sebe vzdálených částí. Prvou z nich byla t. zv. Malá pevnost, policejní vězení gestapa, kde za nejtěžších podmínek, v betonových kasematech úpělo asi 5300 českých mužů a žen, většinou politických vězňů. Kruté zacházení a zvláště vypuknuvší epidemie učinily z Malé pevnosti v posledních dnech okupace jeden z nejhorších koncentračních táborů vůbec.

Epidemie skvrnivky tu zachvátila snad více než 2500 osob, t. j. asi polovinu všech lidí zde vězněných; vrcholu dosáhla již v prvních květnových dnech. Je jasno, že všichni tito nemocní neprodělali svoji chorobu v terezínských nemocnicích — neboť většina jich odešla na okraji inkubační doby — ovšem důkladně odvšivena a varována upozorněním na svůj nejbližší možný osud.

Vězni, osvobození z terezínského pekla, v němž se dva dny před tím ještě popravovalo, nedali se zdržeti v karanténě z pochopitelných důvodů psychologických a ostatně v první chvíli zhroucení germánského režimu nemohl zde vůbec nikdo zvládnouti tento úkol organizačně. Že však bylo učiněno opravdu všechno možné pro bezpečí ostatní vlasti, je patrné z toho, že od vrátivších se trpitelů z Malé pevnosti, u nichž pak choroba skutečně propukla porůznu v Čechách a na Moravě, nebylo prakticky kontaktních infekcí.

Druhá část bylo t. zv. terezínské ghetto, kde před 20. dubnem 1945 bylo asi 18.000 obyvatel, při čemž

do té doby Terezínem prošlo téměř 150.000 osob, které zahynuly většinou v plynových komorách v Osvěčimi nebo jinde. Do 20. dubna 1945 byla v Terezíně, díky velkému počtu kvalifikovaných lékařů a vlastní organizaci, zdravotnická situace velmi dobrá. Avšak po 20. dubnu 1945 přišly rychle za sebou do Terezína transporty, čítající téměř 13.000 strašlivě zubožených, vyhladovělých, zavšivených a z valné části nemocných mužů a žen z německých koncentračních táborů v Belsenu, Buchenwaldu, Ragunu a odjinud.

Tím sem byly zavlečeny epidemické nákazy a v terezínském ghettu vypukla velká epidemie skvrnivky, která postihla později více než 2500 osob (v tomto počtu nejsou zahrnuty krátkodobé abortivní formy skvrnivky, hojně zejména při uhasínající epidemii), z nichž několik set zemřelo. Vyvrcholila až po polovině května, takže vzrůstala a probíhala zcela nezávisle na epidemii v Malé pevnosti. Posuzováno podle mortality, měla epidemie ve vlastním městě zřetelně lehčí průběh, nežli ona na Malé pevnosti.

Konečně v blízkých Litoměřicích byl koncentrační tábor, kde bylo více než 3000 osob. I zde onemocnělo mnoho set lidí skvrnivkou a řádily zde i jiné nákazy, zejména dysenterie.

A nyní si představte, že by se obyvatelé těchto koncentračních táborů 5. května 1945 v noci, t. j. po tom, kdy uprchli SS a gestapo, byli dali na pochod do českého vnitrozemí. Jinam také jíti nemohli, poněvadž již 6 km za Terezínem byli tehdy Němci. Uvažte psychologii lidí léta zavřených, mučených a vyhladovělých v době okamžiku osvobození a také to, že v Terezíně byl nedostatek potravin a nedostatek místa pro ubytování. Pomyslete i na nadšení českých lidí a jejich pohotovost poskytnouti přístřeší a pomoc těm nejubožejším. Ale současně uvažte, že z těchto více než 40.000 příslušníků 18 různě

ných národů byla více než polovina zavšivena a několik tisíc bylo nemocno, nebo nakaženo skvrnitým tyfem. Až do poloviny května m. r. nebyly k dispozici mocenské prostředky, které by mohly zastavit pochod vězněných z celého komplexu terezínských táborů, kdyby k němu bylo došlo.

Předvídali jsme toto nebezpečí, když druhý z nás společně s dr. Budínem, padlým v revoluci, a později i za podpory zdrav. sociální sekce zemského národního výboru organisoval t. zv. Českou pomocnou akci pro Terezín. Za podpory českých lékařů a zdravotnického personálu Státního zdravotního ústavu i farmaceutického průmyslu byla vybavena Česká pomocná akce, která mohla za prostřednictví Mezinárodního Červeného kříže zahájit v Terezíně svoji činnost již 2. resp. 4. května 1945.

Na naše volání přišly stovky obětavých pomocníků ze všech vrstev národa, z Prahy i z míst Terezínu blízkých i vzdálených a bez ohledu na ohrožení zdraví a života pracovaly nebo přinášely pomoc materiální. Tak se podařilo během poměrně krátké doby zvládnouti epidemii skvrnivky v Malé pevnosti a později i v Litoměřicích a v nejužší spolupráci s dobře organisovanou zdravotnickou službou v býv. ghettu bylo přikročeno k řešení hroživé situace v městě Terezíně.

Jak nesmírné nároky na zdravotní službu epidemiologickou i nemocniční byly zde kladeny, objasní snadno fakt, že jen z bývalých vězňů Malé pevnosti muselo býti v improvisovaných nemocničních objektech v městě Terezíně postupně hospitalováno více nežli 700 nemocných. K tomu se rychle připojovaly další tisíce z býv. ghetta, jak o tom již shora napsáno.

To však byl t. č. úkol již nad naše síly, tím spíše, že revoluce v Praze podvázala naše podpůrné zdroje a hrozilo vážné nebezpečí, že tisíce příslušníků jiných národností a právě těch nejvíce zamořených

nakažlivými nemocemi a nejméně respektujících vyšší zájem českého národa přechne z Terezína a zavleče nebezpečné nákazy do českých měst a obcí v době nejchoulostivější.

Jak všichni víte, požádali jsme o pomoc Rudou armádu a s její pomocí se podařilo zvládnout v nedlouhé době několikatísícovou epidemii skvrnivky tak, že bylo možno nejen onemocnělým poskytnout řádné a účinné léčení, ale dokonce nedošlo ani k většímu zavlečení skvrnivkové nákazy do bezprostředního okolí města Terezína a Litoměřic. Nejskvělejším důkazem dokonalosti a přesnosti epidemiologické organizace je to, že bylo možno přeplněnému městu Terezínu ustavičně odlehčovati postupnou repatriací příslušníků všech tam přítomných národů, a to přímo ze skvrnivkou promořené prostředí, bez jakéhokoliv rizika pro repatriované, či jejich budoucí okolí. Je samozřejmo, že tato s úspěchem prováděná a jen moderní epidemiologií umožněná repatriace, valně přispěla ke konečné a rychlé likvidaci jednoho z velkých nebezpečí osvobozeného státu — u nás nebývale rozsáhlou epidemií planoucího města Terezína.

Význam pomoci Rudé armády Terezínu ocenil prezident republiky tím, že celé řadě ruských lékařů byl udělen československý válečný kříž. Pracovníkům České pomocné akce a později čs. státní pomocné nemocnici v Terezíně, kterým hlavní odměnou bylo vědomí dobře vykonané práce, se však v poslední době dostalo také krásného uznání. Jejich nemocnice, kterou vytvořila Česká pomocná akce, byla vyznamenána ministrem zdravotnictví veřejným uznáním a v soutěži o výstavbu republiky dostala první cenu.

Je naší samozřejmou povinností zdůraznit, že na úspěšném zvládnutí terezínských epidemií a jejich důsledků mají velikou zásluhu všichni čeští lékaři a ostatní ústavy mimo Terezín. Některé nedostatky

České pomocné akce, plynoucí z dobrovolnosti účastníků a z nutnosti přípravy ještě v době okupace, byly mnohonásobně vyváženy obdivuhodným nadšením a obětavostí většiny jejich pracovníků.

Když posuzujeme námi dosažené výsledky s těmi, jichž dosáhli Angličané, postavení před podobný úkol ve známém koncentračním táboře Belsenu, vidíme, že společná práce příslušníků České pomocné akce, zdravotnické služby ghetta a ruských lékařů ob stojí v tomto srovnání více než čestně.

Tato práce však nebyla beze ztrát. Četní naši pracovníci se při práci nakazili a onemocněli. Někteří zemřeli jako oběť boje stejně nebezpečného a stejně čestného, jako byl revoluční boj se zbraní v ruce.

Pro vojáky válka skončila a pro nás, lékaře a celou naši zdrav. službu boj s důsledky války trval dál a úkoly ještě rostly.

Statisíce zajatců, uprchlíků a internovaných osob bylo v našich zemích hromadně ubytováno a stravováno. Brzy na různých místech vypukly epidemie břišního tyfu a bacilární úplavice a přes letní období se v četných táborech udržovalo zavšivení.

Příčiny vzniku epidemií je nutno hledat především v překotném spádu událostí posledních dnů války, kdy nebylo času a ani možnosti k účinným preventivním opatřením. Tábory s hromadně ubytovanými vznikaly tam, kde zajatci nebo uprchlíci byli spojeneckými armádami zachyceni, bez ohledu na místní technické a zvláště hygienické předpoklady.

Konečně porevoluční kvas a pochopitelná reakce domácího obyvatelstva, po šest let sužovaného německými okupanty, neposkytovala v některých našich oblastech nejlepší možnosti k provádění cílevědomé prevence epidemických nákaz, hrozících za vyličených předpokladů. K tomu pochopitelně přistupoval nedostatek léků, desinfekčních a desinsekč-

ních prostředků, mýdla a konečně i potravin, po-
cifovaný těžce i domácím českým obyvatelstvem.

V letních měsících a na počátku podzimu vznikla celá řada velkých epidemií břišního tyfu a bac. úplavice. Jestliže nemocnost v šesti letech nesvo-
body se udržovala v hodnotách skoro stejných jako před válkou, po skončení války prudce stoupla téměř pětinasobně. Jak se dalo očekávat, nákaza se někde přenesla i na české obyvatelstvo, takže vznikly epidemie u nás dosud nebývalého rozsahu. Byly to zejména epidemie vodního původu ve Slaném, v Rájcích a v Pacově. Také mléko zprostředkovalo přenos nákazy v několika případech epidemií.

Pozoruhodné byly rovněž epidemie tyfu z bílinské mlékárny a bacilární úplavice na dole »Masaryk« (rovněž v bílinském okrese), způsobená úmyslným zločinným znečištěním tamního vodovodu.

Čeští lékaři samozřejmě učinili vše, aby vzniklé epidemie lokalisovali. Mobilní bakteriologická laboratoř IV. odd. SZÚ, která pracovala od 4. V. 1945 v Terezíně, pracovala později ještě v Chebu, v Pacově a ve Slaném až do prosince 1945.

Zkušenost z Terezína a stále se objevující nové a nové případy skvrnivky na různých místech státu, všeobecné zavšivení a konečně velké epidemie v jednom z vězeňských ústavů potvrdily plně naše obavy a dodaly potřebné váhy našim varovným hlášením nadřízeným úřadům učiněným ještě v době pozdního léta.

V říjnu 1945 se nám dostalo potřebných plných mocí od příslušných ministerstev a mohli jsme pak účinně zasáhnout do celé organizace zdravotní služby, ve všech hromadných ubytovnách, se zvláštním zřetelem k prevenci a potlačování nakažlivých nemocí.

Když naše farmaceutické továrny pro patentové potíže stále nesměly vyrábět osvědčený preparát D. D. T., byla to UNRRA, která nám poskytla jeho

dostatečné množství včetně vysoce účinných armádních motorových rozprašovačů a tak jsme mohli přikročit k soustavnému odvěšivování všech osob hromadně ubytovaných.

Dík obětavé spolupráci všech složek zdravotní služby, dobré organizaci zpravodajství a účinné novodobé odvěšivovací metodě (zaprašování preparátem D. D. T.) se podařilo rychle zdolat vzniklé epidemie, po př. včas zvládnouti výskyt sporadických případů skvrnivky. Byly vydány podrobné směrnice pro zdrav. službu při hromadném ubytování, jasně určující povinnosti a odpovědnost úředního lékaře, lékařů táborových a také správy (velitele) tábora. Mezi tím se začal před námi rýsovat úkol a účast služby zdravotní při chystaném odsunu Němců z republiky Československé.

Proto v Praze a v Brně byl uspořádán krátkodobý kurs pro úřední lékaře za účasti ministerstva zdravotnictví, zemských národních výborů a SZÚ, který měl krásný úspěch pracovní i morální a přišel v pravý okamžik.

Brzo po tom, 4. ledna 1946, dostalo se nám oběma vyznamenání, že jsme byli vládou zmocněni k organizaci a řízení služby zdravotní při odsunu Němců z Československé republiky.

Vytvořili jsme proto za podpory pres. přednosty dr. Macháčka Epidemickou ústřednu pro odsun při ministerstvu zdravotnictví v I. odboru ministerstva za účinné spolupráce a nejvšestrannější pomoci odbor. přednosty dr. Švejcara a vrch. r. dr. Fučíka.

Se stejným porozuměním se setkáváme u p. dr. Matouška, vlád. r. dr. Kosiny a vrch. r. dr. Hofty ze zemského národního výboru v Praze a vl. r. dr. Nesňala a vrch. r. dr. Mencla ze zemského národního výboru v Brně. Mimo to vrch. r. dr. Mencl v našem zastoupení převzal kontrolní funkci pro zemi Moravskoslezskou.

Pro potřebu zdrav. služby při odsunu byly opat-

řeny nutné léky, prostředky desinfekční, proti svrabu a zavšivení, které dostávají úřední lékaři zdarma k dispozici.

Zásady a celou linii této organizace nám dává naše lidské a stavovské svědomí. Její rozsah a odborná hloubka je určena danou epidemiologickou situací. Všechny naše směrnice a odborné požadavky mají autoritativní váhu a jsou respektovány nejen pro vysoké požadavky zdravotní se strany spojeneckých orgánů, ale i proto, že vládní zmocněnec pro odsun vl. r. dr. Kučera, min. rada dr. Novák a ostatní pánové z ministerstva vnitra, předsednictva vlády a hlavního štábu mají pro naši práci porozumění a plně nás podporují.

Za úspěch dosavadní práce zdravotní při odsunu však vděčíme obětavé spolupráci všech složek zdravotní služby, především pak úředním lékařům v pohraničí. Ti ve smyslu našich směrnic řídí a kontrolují práci německých lékařů a zdrav. personálu. Velikost a obětavost této práce si uvědomíme při pomyšlení, že někde je úřední lékař jediným českým lékařem v celém okrese. Daný úkol a z něho vyplývající požadavky na úřední lékaře jsou neuvěřitelně veliké; dosavadní práce většiny našich zdravotních úřadů v pohraničí jasně prokazuje nejen jejich vysoké odborné vzdělání, nýbrž jest vedena i jejich hlubokým vlasteneckým a politickým uvědoměním.

I když máme teprve za sebou prvou fázi odsunu, můžeme se spolu se všemi úředními lékaři okresních a zemských výborů pochlubit prvním úspěchem.

1. V prvních čtyřech měsících odsunu se nevykytla žádná komplikace zdravotního rázu, ačkoliv zdravotní stav odsunovaných je předmětem soustavných a nejpečlivějších kontrol se strany spojeneckých orgánů.

2. Ačkoliv na konci minulého roku jsme měli četná i hromadná onemocnění skvrnivkou, a i nadále

statisíce lidí je hromadně ubytováno, neměli jsme v posledních čtyřech měsících v Čechách a na Moravě žádný případ skvrnivky.

Intensita odsunu se však stupňuje a co nejdůležitější, blíží se letní sezóna s velikým nebezpečím střevních nákaz. Uvědomujeme si, že prevence střevních nákaz bude ještě obtížnější a pracnější, než byla prevence skvrnivky. Věříme však, že i tento a ostatní úkoly dané odsunem se naší veřejné službě podaří tak, jak toho vyžaduje nejvyšší zájem našeho lidu a státu.